

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIV

Св. 1–2 (2013)

САДРЖАЈ

Чланци

О облицима фитонима <i>налеј</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ ТЕШИЋ).....	3
Именица <i>криза</i> у савременом српском језику (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ).....	13
Именица <i>учиџелъ</i> у лексичком систему српског језика (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ).....	29
Формирање дискурса основношколског уџбеника – законитости колокације и конкорданције (СЛАВКО СТАНОЈЧИЋ).....	45
О идентификовању логичког субјекта и његовом представљању у описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ).....	75
О 'госту' и 'гостопримству' у језику и речнику српског језика (РАДОЈКА ВУКСАНОВИЋ).....	91
Фигуре хармоничног противуречја у изражавању средњошколаца (ЈЕЛЕНА СТЕВАНОВИЋ).....	103
О народској лексци у Речнику САНУ (НАТАША МИЛАНОВ).....	121
Глаголи рађања у српском језику (лексичкосемантички аспект) (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	135

Прикази

Милош Ковачевић, <i>Грамаџичка џиџања српскога језика</i> (ДРАГАНА РАТКОВИЋ).....	151
Зборник радова <i>На џочеџима модерне српске филологије</i> (АНА РАНЂЕЛОВИЋ).....	159
Зборник радова <i>Језик, књижевносџи, вредносџи: језичка исџираживања</i> (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	163

МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ГЛАГОЛИ РАЂАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ* (лексичкосемантички аспект)

Предмет рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића. Циљ рада је да се ова група глагола осветли и анализира са становишта лексичких и стилских карактеристика, да се уоче диференцијалне семантичке компоненте ових глагола и представи њихова семантичка класификација.

Кључне речи: глаголи рађања, архисема, сема, семантика.

0. Предмет нашег рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића (у даљем тексту глаголи рађања). Категорија рађања је једна од основних егзистенцијалних категорија. Велики број глагола са значењем рађања показује значај овог догађаја за човека, али о овим глаголима у српској литератури практично није писано.¹ Грађи ћемо прићи претежно са лингвистич-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Семантичка категорија глагола рађања једним делом потпада под категорију егзистенције којом се у свом необјављеном докторском раду и другим радовима бавила И. Лазић Коњик. Она наводи да је категорија егзистенције универзална семантичка категорија великог обима и не баш јасно дефинисаних граница и да обухвата различите видове, начине и фазе постојања и опречну категорију непостојања. У оквиру категорије егзистенције издвајају се значења почетка, постанка, трајања, континуитета, завршетка, нестанка и др. (в. Лазић Коњик 2009). Ауторка истиче да се у семантичкој

ког становишта, примењујући елементе различитих теорија, а највише ћемо се ослањати на компоненцијалну анализу. Творбени план је узиман у обзир у оној мери у којој одражава релевантне семантичке карактеристике ових глагола. Циљ рада је да се ова група глагола осветли и анализира са становишта лексичких и стилских карактеристика, да се уоче диференцијалне семантичке компоненте ових глагола и искористе за њихову семантичку класификацију и утврђивање међусобних односа.

0.1. Грађа и примери ексцерпирани су из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), онолико колико је у том речнику урађено, до речи *оцариџи*. Грађа од *оцариџи* до слова *Ш* ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС). Будући да у српском језику не постоји универзална семантичка класификација глагола,² као критеријум за ексцерпцију грађе послужила нам је употреба хиперонимног глагола *родити* (*се*) / *рађати* (*се*) у лексикографској дефиницији и анализа примера којима су ти глаголи илустровани у речницима. Укључена је и лексика ограничене употребе, у речницима маркирана квалификаторима дијал. (дијалекатско), покр. (покрајинско): *бачиџи*, *исџресџи се*, *наковелаџи*, *нафрђкаџи* итд., нар. (народно): *исџовариџи се*, *џомашиџи*, необ. (необично): *дородиџи*, заст. (застарело): *живнуџи* и сл. Због разлике у значењу повратне глаголе издвојили смо као посебне јединице, како се иначе и поступа у домаћој лексикографској пракси. Семантичке дефиниције одвојене тачком и запетом посматрали смо као блиска, а ипак посебна значења, па смо их као такве издвојили у нашој анализи.

1.0. Посматрани глаголи могу се класификовати по више критеријума. Наша класификација полази од анализе лексикографских дефиницаја и примера употребљених у речнику, па је основна подела на глаголе који у примарном значењу означавају рађање и оне којима

структури егзистенцијалних глагола уочава присуство фазног значења које се односи на стадијум остваривања, тј. фазу одвијања процеса или радње. Ауторка наводи мишљење Шведове, која је анализирајући егзистенцијалне глаголе у руском језику уочила присуство проспективног аспектуалног значења у семантичкој структури егзистенцијалних глагола. Према њеном мишљењу, глагол *рађати се* један је од глагола са проспективним аспектуалним значењем, тј. један је од глагола који означавају фазу претпостојања, односно фазу која претходи почетку егзистенције, а не и саму егзистенцију (в. Лазић Коњик 2011а: 674).

² О покушајима класификације глагола в. Тошовић 1998 и Московљевић Поповић 2008.

је то значење неко од секундарних значења. Посебну пажњу у анализи усмерићемо на другу категорију глагола, тј. на глаголе код којих се као секундарна семантичка реализација јавља значење рађања јер на тај начин откривамо како се значење рађања конципира у српском језику и који су глаголи ближи семантичком центру ове категорије.

1.1. Прототипични глагол у нашој анализи јесте глагол развијене полисемне структуре: *родити се* / *рађати се*.³ Овај глагол припада општем лексичком фонду и стилски је необележен. Основно значење глагола *родити се* је: „донети на свет (дете); породити се (о жени)“, дакле, овај глагол се односи на физиолошки процес рађања.

Милица ... *роди* мушкарчића; Кад жена не може ласно да *роди* ... ваља ко да узме пун сић воде па да поспе преко ње.

Секундарну семантичку структуру овог глагола чине следећа значења:

2. а. *даћи*, *донети*, *произвести* (*род*, *плодове*), *донети*, *усејати* (*о усевима*, *воћкама* и сл.). б. (нечим или без допуне) *добро донети*, *донети добар род*, *усејати се обиљем плодова*.

3. (нешто) *фиг.* а. *изазвати појаву*, *настајање*, *постојање* (*нечега*), *створити*, *произвести*, *изградити*. б. (обично у имп.) *разг. створити*, *пронаћи нешто што је немогуће*, *чега нема* и сл.

4. *несвр.* *давати род*, *принос*, *добро носити*, *усејати* (*о пољопривредним културама*).

5. *несвр.* *песн.* а. *усејати* *родбинске везе*, *орођивати*.

б. *фиг.* *зближавати*.

У секундарним семантичким реализацијама долази до спецификације значења. Секундарна значења немају диференцијалну сему „човек“, односе се на плод, усеве, пољопривредне културе и сл. па остају изван нашег истраживања. Последње значење се јавља и код глагола којима је рађање неко од секундарних значења.

Повратна форма *родити се* припада категорији егзистенцијалних глагола јер означава почетак постојања: „доћи на свет рођењем (о детету)“.

³ С обзиром на то да видске карактеристике глагола могу имати утицаја на глаголску семантику, И. Лазић Коњик (2011б: 431) уочава да глагол *рађати се* (имперф. вид) има значење појављивања са темпоралном карактеристиком трајања, а његов видски парњак *родити се* (перф. вид) значење остваривања са указивањем на фазу која следи (‘родило се и сада постоји’).

Родило се дијете.

Секундарна значења су следећа:

1.б. *водиџи ѿорекло, биџи родом*. в. (уз негацију) *не биџи на свеџу, не наџи се, не ѿстојаџи*.

2. *фиг. а. насџаџи, ѿстојаџи, сџвориџи се, ѿониџи*. б. *изиџи на видик, ѿјаџи се, изрониџи, ѿмолиџи се (о сунцу)*. в. *ѿјаџи се изненада, искрснуџи, ѿасџи на ум, синуџи (о идеји, мисли, жељи и сл.)*. г. *ѿрозиџи, ѿѿеџи, изродиџи се (као резулџаџи нечега)*.

3. *фиг. разг. ослободиџи се мука, ѿешкоџа и сл. одахнуџи, осеџи олакшање*.

Значење 1.в. односи се уопште на постојање, а не на само рођење. Значење под бројем два не односи се на човека, већ је настало метафором чији је полазни појам човек, а крајњи апстрактна појава (мисао, идеја, жеља, освета) или метафорично приказивање рађања сунца као рађања детета. Значење под бројем 3 повезано је са изразом „поново се родити“ који има исто значење.

2.1. У семантичкој класификацији глагола морамо поћи од анализе њихове семантичке структуре,⁴ односно од анализе њиховог семног састава: издвојићемо њихову архисему, односно основну категоријално-лексичку сему и диференцијалне семе. Глаголи који примарно означавају рађање према архисемама могу се поделити на три лексичко-семантичке групе:⁵

1. глаголи са архисемом „донети на свет (дете)“: *родиџи, рађаџи, ѿродиџи (се), ѿорађаџи (се), изродиџи⁶, израђаџи¹, израђаџи²*,

⁴ Семантичку структуру једне лексеме чине сва њена значења која су хијерархијски организована. Најуобичајеније значење је основно или примарно које се реализује у позицији слободног лексичког слагања и слободне синтаксичке функције (в. Гортан Премк 1997: 58). У речницима се ово значење наводи под бројем 1 или 1а или само словом а. Постоји и доминантно значење које није увек исто са примарним значењем.

⁵ Употреба термина лексичко-семантичка група је врло неуједначена (в. Драгићевић 2007: 235). Ми ћемо у раду под лексичко-семантичком групом подразумевати групу глагола обједињених истом категоријално-лексичком семом, тј. архисемом.

⁶ Узели смо као примарно ово значење јер у лексикографској обради нису издвојена значења „донети дете на свет (о жени)“ ’Изродила му лип пород, две шћери и три сина’ и „стећи потомке, бити родитељ, створити потомство“ ’Кукавни отац гледаше га сав запаљен, немогућ вјеровати, да је икад такав пород *изродио*’, ’Већ почекај мила моја мајко, | док доведем бие-

народићи, нараћаји, близнији (се), облизнији (се), ојројији се, койлији (се), окојији се, наврљаји⁷, наврћаји (се), наковрљаји, најићији, нафрћкаји, обабији (се), њобабији се, њомашији, њриродији;

2. глаголи са архисемом „породити се“: *бабији се, њобабији се, нараћаји се, ојородији се, ојридији се⁸, родији;*

3. глаголи са архисемом „доћи/долазити на свет рођењем“: *родији се, дородији се, изродији се, израћаји се², искојијији се, народији се, нараћаји се, облизнији се, њобачији се, њоврћи се / њовргнуји се, њомашијији се, њораћаји се, њридодаји се.*

Прва и друга група глагола веома су сродне. У првој групи фокус је на објекту „донети дете на свет“, а у другој на жени која се рађа, разлика се јасније уочава код глагола којима је рађање секундарно значење, а који су обично обележени квалификатором нар. или покр. (*исјоварији се, исјресји се, њриудији се* и сл.).

2.2. Велики је број глагола који као своје секундарно значење развијају значења рађања⁹. Глаголи којима је рађање неко од секундарних значења припадају различитим лексичко-семантичким групама, а ми смо приликом поделе разматрали семантичку структуру глагола и издвајали сличне семантичке компоненте (семе) према којима се они могу објединити у групе. У овом делу ћемо представити глаголе који као неко од секундарних значења у својој полисемној

лој кући љубу | и док с њоме ја *изродим* сина’ итд. Глагол *израћаји*¹ упућен је на значење глагола *изродији*, док је глагол *израћаји*² дефинисан „доносити на свет, рађати (више деце)“.

⁷ Покрајински глагол *наврљаји* има два значења, али, по нашем мишљењу, у речнику је као прво требало да буде наведено значење „набацати, натрпати“, према значењу основног глагола *врљаји* „бацати, набацивати“, а онда као секундарно значење изведено метафором, јавило би се значење рађања. По томе, овај глагол не би ни требало сврставати у прву категорију, него у другу категорију наше анализе, али смо у анализи поступили онако како је наведено у речнику.

⁸ „Рођење се у Куча инако зове ’прид’ ... Отуд се за породиљу каже, пошто роди, ’опридила се’ ... особито мушко рођење или ’прид’ донесе необично велико весеље“ (РСАНУ, под *ојридији се*). *Прид* се етимолошки може довести у везу са глаголом *њридаји (се)* који је забележен у Црној Гори „Стане је придала јучер дијете“, што је у РЈА дефинисано као „додати породици“ (в. РЈА, под *њридаји*).

⁹ Метафорично, секундарно значење најчешће се остварује у одговарајућем контексту (нпр. *градији децу, задобији чедо*).

структури реализују значење рађања. У загради је број под којим је у речнику наведено значење рађања. Навешћемо и примере употребе.

1. „донети на свет (дете)“: *бачиџи* (2), *добииџи* (9б), *донетиџи* (8)¹⁰, *доносиџи* (8а), *задобииџи* (7), *зародиџи се* (1в), *извалиџи*¹¹ (2ђ), *измеџинуџи* (2) *исџиресџи* (4), *исџуриџи* (8в)¹², *иџуџиџи* (2), *коврљаџи* (3), *коџирљаџи* (3), *наковельаџи* (б), *накоџиџи* (2), *накоџирљаџи* (в), *наџиџениџи* (2), *одвалиџи* (7), *окоџиџи* (в), *оџилиџи* (б).

Добар је Адам био, ко иједан турски син кога је била *бачила*; Моја Еугенија *добииџе* дете; Наша Ружа *задобииџе* сина; Нико у кући није рекао ни речи што *се* није *зародила* првих година брака; И ја сам и’ *извалила* једанаесторо, пет живи’; Боље да је мајка камен *измеџинула* него што је мене родила; Бређу живину ... по трбуху туђи ... шкоди живинчету у мајчиној утроби те... мајка ... прије времена *изџури* младо; Ама што Марко има снау, алал да му је. Она за час *иџуџи* дете као кокош јаје, па други, трећи дан на рад; *Коврља* их сваке године ка кучка; *Коџирља* сваке године по једно дете; *Наковельала* ђечурлије па сад не зна шта ће с њима; О, Стојна ... што ми оволику женску цагадију *накоџи*, те ми зазор међ’ људе да изиђем; Свака ти њи’ова жена *накоџирља* по петоро, шесторо дице; *Наџиџениџе* их Мируна још десеторо; Ова, бога ми, *одвалила* ћерку; Је ли била Туре *окоџила*; Жена му *оџилила* онолико ђеце.

2. „порађати се / породити се“: *исџовариџи се* (1в), *исџиресџи се* (3а), *оџлодиџи се* (2)¹³, *џовиџи* (5), *раздвојиџи се* (3), *расџовариџи се* (3), *џрудиџи се* (2).

Здрава су му дјеча и кадуне, | Двије здјетне *исџовариле се*; Плодност је благослов, али не би била да *се* ваша ћерка *оџлоди*; А што ли је од Анђе ... чула сам да је сретно *џовила*; Прича свако своје јаде, ка родила која *се* сретно *раздвоји*; *Расџоварила* ми *се* жена; Ту подлогу да уметне у своју обуђу, па и њу да носи до порођаја. Кад *се* буде *џрудила*, да то све повади.

¹⁰ У РСЈ „донети дете на свет“ дефинише се као израз, што говори о чврстој вези ових лексема у споју.

¹¹ Повратна форма *извалиџи се* односи се само на животиње и то оне које се рађају излазећи из јајета или чауре (пиле, паче, глиста и сл.).

¹² Овај глагол се обично односи на дете рођено пре времена.

¹³ По нашем мишљењу, на основу примера, значење овог глагола је „затруднети, зачети“, а не „донети плод на свет, родити“. Основно значење глагола *оџлодиџи се* је „учинити да се неко зачне, приметне плод“ ’Осјећа потребу ... да оплоди ово мало невино ждријебе (вртларову кћер)’.

3. „доћи /долазити на свет рођењем“: *живнуући* (3) *измеићнуући* се (2а), *имаићи* се (6) *наићи* (1е), *најавиући* се (2г), *навалиући* (5в)¹⁴, *накоићиући* се (2а), *насићаићи* (1г), *насићаваићи* (3), *насићајаићи* (1в), *наћи* се (8а), *находиући* се (5), *нићи* (2 фиг)¹⁵, *обасуићи* (3а), *одваљиваићи* се (1г), *окоићиући* се (в), *ојићиући* се (б), *освануићи* (фиг. покр. 1г), *јоникнуићи* (фиг. 2а), *јридаићи* се (2), *ројићи* се (фиг. 2б).

Око такве жене ... врти се цео Париз: и старо и младо ... и оно што је преживело и оно што је једва *живнуло*; Овога пута *се измеићнуо* синчић, дрен од три кила млијечног меса; Овај син ми *се имаде* недељу дана пред Богојавце; Јесте — вели она — али ако *наићу* деца? ... Нећеш имати деце, не бој се; Три године кад се напуниле, | А дјевојка била на рођење, | У ње се је чедо *најавило*; Он сиромас, ја сирота, па шта ћемо да радимо, ако *навале* деца; *Накоићило се* некакве дечурлије, малих голуждраваца, који се деру из свега гласа; Кад је рођен („*насићао*“) син ... војводи Марку Миљанову, шенлуковали су осим ... Куча ... Братуножићи, Пипери; Соко од сокола. Вук у свачему. Таквога још *насићавало* не од ка ни се траг закопа; Човек се осети ... као да први пут на свет *насићаје*; Још није поштено ни свануло, а већ све село зна да *се* у попа *наишло* женско дијете; Стиже њему књига шаровита ... | Да му *се* је синак *находио*; Она је закључила у својој памети да је постала права правцата Београђанка, која је у Београду *никла* и обикла; Лакше се је самцу оженити, јер у самчевој кући буде испрва, док не *обасиу* дица, мање посла; Моја Лепосава ко соко ... Та од ње ће се, ако Бог да, деца као од камена *одваљиваићи*; У Цуцама кажу: *окоићило се* дијете, а родило се веле да је грахота рећи; Госпођа је више волела свој врт, него сву децу *окоћену* у границима општинског атара; Тија деца су *се* овде *ојићили*, како ги нико отуђиш да не дођујев?; И тако — док му једном *освану* и шесто (дете) Милоје слеже раменима, тешко да му оних петоро на очи не дођоше, ал' тек сину нека нада; *Освану* (стриц) 1908. године, | Замаче 1926; Већ сјутрадан би у кући *осванула* нова цурица, дивљачна и чупава; Прођоше три године да сам се оженио ... *Придали се* три синчића; Да бог да (им) *се ројила* (дечица) по кући ко пчеле.

Можемо рећи да глаголи који за архисему имају значења „донети на свет (дете)“ / „породити се“ / „доћи/долазити на свет рођењем“ чине лексички центар семантичке категорије коју посматрамо¹⁶. Ужи центар лексичко-семантичке групе глагола рађања пред-

¹⁴ „Почети се рађати често“ (РСАНУ).

¹⁵ Овај глагол има додатну сему „у некој средини, месту“.

¹⁶ Успенски (1997: 72) сматра да док центар тежи економичности, у периферији се уочава тежња ка усложњавању. Он разликује периферију говора (parole) и периферију језика (language). Супротстављање центра и пе-

стављају глаголи *родити* / *рађати*, *родити се*, *йорађати* (*се*) / *йородити* (*се*). На периферији лексичкосемантичке групе глагола рађања су глаголи којима је рађање неко од секундарних значења. Међу глаголима који су удаљени од лексичког центра категорије рађања најбројнији су они чије диференцијалне компоненте уносе темпорално значење. Те диференцијалне компоненте могу упућивати на фазе које претходе рођењу (застајање плода)¹⁷ или долазе после рођења (везивање рођењем и сл.):

„зачети“: *задобити*

Грешно чедо под појасом, | Грешно га је *задобила*; Ћери моја, дуго јадна била ... | Са киме си чедо *задобила*;

„затруднети“: *зародити* (2), *зародити се*

Још горе пролазе таке болеснице, ако се сувише младе удаду, па у браку одмах *зароде* и с рађањем учестају; Многе се жене чувају, да се бар одмах не *'зароде'*;

„учинити да женска особа зачне, да заметне плод“: *наваљати* (2г), *начинити* (8а), *ојлодити*.

И памти, *наваљај* јој што више дјече, имаће посла, заборавити на крв; Сваки чоек и момак, који би жени и за жива мужа *начинио* дијете; такви да се има осудити на смрт; Додирнућу жену и *ојлодићу* је!

„бити родитељ, рађати“, „створити/стварати потомство“: *градити* (2в), *изваљивати* (2в), *имати* (4д), *којити* (б), *наваљати* (2в), *накојирљати* (в)¹⁸, *начинити* (8б), *нашесати* (б), *начетити* (б), *йравити* (1г)

Он је *градио* дјецу до своје осамдесете године; Они сваку годину *граде* дијете; Још мало... он и Радојка ... ће почети сваког полгођа по једно (дете) да *изваљују*; *Имао сам* тада дијете с неком Анком Чадовом; Сад ће он *којити'* женскаће, па да зетовима робија; Неко *којити* децу неко дукате; Сиротиња се прикрпи уз сиротињу, па живе и *наваљају* деце ко пилића; *Накојирљао си* толику децу, па не гледаш неку удовицу да ти чува децу, но оћеш девојку; Праве дјецу, колико их је

риферије није везано само за одређени ниво језика, већ се тај однос може пратити на различитим језичком нивоима (Успенски 1997: 62). О односу централних и периферних делова семантичких категорија в. и Пипер 2000.

¹⁷ У категорији глагола рађања ови глаголи би имали проспективно аспектуално значење јер означавају фазу која претходи рођењу (исп. Коњик 2011а).

само наш отац *нарољао*; А зет, не било га, *наћесай ће* дјечурлије! Из ненависти! То је готова ствар!; Богаташ има новце; то су његови потомци, који га уздржавају у старости. А сиромаш *начейи* дјече; Они љубе Уруљке Ђевојке ... *начинише* тријест копилади и велики зулум у народу; Овој кући је судбина одредила да слуге децу *йраве*.

„стећи у породици као потомка“: *добийи* (9б)

По том бијаху двоје ... Они *добију* дјече; Зна се да је после других дјевет месеца *добиио* близанце;

„везати се рађањем, добивањем порода“: *зародийи се* (1в)¹⁹

Бог даде овог малог створа ... Сад су се тек, што оно веле, *зародили*, сад не могу једно од другог!; Пошто ... казах да се Стамена није ни *зародила* с Цвејом, он малко поћута;

„бити рођен, потећи“: *оийасийи*.

Ни то дете (унук) (није ми) за срце прирасло кад ми није у вољи онај од кога је *оийало*.

Осим наведених глагола који садрже темпоралне диференцијалне компоненте, од центра су удаљени и глаголи чије диференцијалне компоненте могу бити квантитативне (односе се на број рођене деце, нпр. *нарађаийи*, *накоийрљаийи*, *израђаийи* итд.), или се квантитативне компоненте спајају са квалитативном (*наврћкаийи* – „лако без муке изродити, нарашћати (доста деце)“, *наврћкаийи се* „нарађати се лако, без муке, достићи довољну меру у врћкању, рађању (деце) без муке“).

3.0. Свој одраз у језику нашле су неке чињенице које су уписане у колективно искуство читаве заједнице. Важну улогу у интерпретирању значења глагола рађања имају ванлингвистички фактори, контекст и комуникативне намере говорника. Примери употребе показују различиту слику, нпр., о позитивном или негативном односу према рађању већег броја деце:

Срећа је кад човеку крмача близни, а жена тројани, рекне се у иронији,

али:

Она (Славонка) има већу цијену, која више порода извали.

¹⁹ Видски парњак *зарођиваийи се* има више значења одвојених тачком запетом „оплођивати се; добијати пород, рађати; везивати се рађањем, породом“. Извор је Правопис, значења нису илустрована примерима, па овај глагол нисмо уврстили у анализу.

3.1. Глаголи који примарно означавају рађање имају неутрално лексичко значење, осим појединих деноминала у чијој је основи лексема негативне тоналности *којише* „дете рођено ван брака, ванбрачно, незаконито дете“²⁰: *којилийи*, *окојилийи се*.

Уда се и она која је *којишила*, само за сиромашнијег или маторијег момка. *Окојиши* се дјевојка па пуца брука.

3.2. Основно значење већине глагола којима је нека од секундарних реализација рађање стилски је и емотивно необележено, дакле, нису примарно ни вулгарни, ни погрдни ни пејоративни. Већина ових глагола развија негативну тоналност у својим секундарним реализацијама које се односе на рађање. Стилски обележене речи показују став говорника према ономе о чему говори, доприносе живости и емоционалности исказа и служе за изражавање субјективне оцене. У њима је садржана намера говорника да изазове одређену реакцију код слушаоца. Функционално-стилска раслојеност глагола рађања у речницима приказује се различитим квалификаторима. Квалификатором експр. (експресивно) маркирани су глаголи *одвалиийи* и *нарољаийи*. Припадност разговорном дискурсу обележена је квалификатором разг. који стоји уз значење рађања глагола *начинийи*, док је употреба глагола *йравийи* у овом значењу маркирана као вулгарна. Квалификаторима погрдно и пејоративно исказује се квалитет експресивне тоналности, и то негативна експресивност. Квалификатором пеј. (пејоративно) у РСАНУ обележено је значење рађања код следећих глагола: *коврљаийи*, *коийийи*, *којирљаийи*, *накоийийи*, *окоийийи*, *окоийийи се*, *изваљиваийи*. Квалификатор погрд. (погрдно) стоји уз два глагола која се односе на рађање: *нашијениийи*, *изнакучийи се*. У загради су дате додатне информације „обично пеј.“ уз *накоийийи се* и „обично с пеј. призвуком“ уз *наковељаийи* и *наковрљаийи*. Примећујемо да посебну пејоративност остварују глаголи који означавају рађање великог броја деце *наваљаийи* (2в), *наковељаийи* (б), *накојирљаийи* (1в), *нарољаийи* (2), *најисаийи* (б)

Видећу те ... кад укорачиш у тридесету, ожениш се и жена ти *наваља* дечурлије; Твоја Наталија је плодна као крмача. *Накојирљаће* ти их још десетак комада.

²⁰ 'Ако би случајно дјевојка родила ... то дете ... зову „копиле“ (тај је назив ... презрив, али се подноси)', (РСАНУ, под копиле).

Изразита пејоративност, погрдан и омаловажавајући став остварују се употребом зооверба²¹, глагола чије се примарно значење односи на животиње и који су неутрални уколико се употребе у свом основном значењу: *изнакучийи се*, *нашићенийи*, *койийи*, *накойийи (се)*, *окойийи (се)*, *укойийи (се)*. Уколико глагол има обе функције, али примарно значење није везано за животиње, тај глагол није пејоративан:

‘Близни, каже се за жену кад рађа близанце, двојке, то исто каже се и за овцу, козу, краву, кобилу’.²²

Пошто се животиње и биљке²³, као полазни појам, доживљавају и когнитивно и лексички као хијерархијски нижи појмови у односу на човека — а појам човека има највиши лексички ранг (Гортан Премк 1997: 108), секундарне семантичке реализације добијене на овакав начин увек су експресивне, а у случају животиња погрдне. Д. Гортан Премк (1997: 107–108) износи мишљење да су све метафоре које полазе од лексема које именују човека или његове делове експресивно немаркиране, а све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне.

Наше истраживање показује да се највећи степен пејоративности остварују глаголи који се односе на животиње уопште и глаголи

²¹ Зооверби настају из потребе да се именују радње, процеси и стања везани за животиње. Могу бити интегрални и партитивни. Глаголи који означавају рођење младунчета спадају у интегралне зоовербе (в. Тошовић 2000: 50). РСАНУ бележи велики број зооверба који се односе на рађање животиња. Узрок томе је семантичка спецификација ових глагола, односно чињеница да поред глагола који се односе на све животиње, за сваку врсту домаћих животиња постоји још неколико посебних глагола који се односе само на ту врсту. Ови глаголи су углавном једнозначни, ређе двозначни.

²² Глаголи који означавају рађање и човека и животиња су веома разноврсни. Примећујемо и разлике у њиховој обради у РСАНУ. Приликом обраде неких глагола нису одвојена значења већ се у истој дефиницији наводи „родити / донети на свет дете или младунче“ или се наводи да се ради о женама и женкама животиња. Код највећег броја глагола значења која се односе на човека и животиње представљена су различитим словима или различитим бројевима.

²³ Глаголи који се примарно односе на биљке, у секундарном контекстуалном окружењу када се односе на човека остају неутрални (*никнуйи*, *йоникнуйи*). Глаголи који се користе да означе рођење човека не користе се за именовање рађања животиња (ни биљака), осим у секундарним реализацијама. Скок наводи да се глагол *родийи се* никада не односи на животиње (Скок, s.v. rod).

који се односе на псе. Уколико животиња не носи негативну конотацију, не мора глагол да буде пејоративан. Глагол *ојилили* (*се*) изведен је од именице *јиле*, која има позитивну експресивну тоналност, и није пејоративан:

Жена му *ојилила* онолико ђеце; Тија деца су *се* овде *ојилили*, како ги мож отуђиш да не дођујев?

Глагол *исјилили* *се* за човека најчешће се користи фигуративно да означи неког ко нема искуство, животну мудрост ни праксу:

Јуче *се* *исјилио*, па би хтео да с Миљаном Ивковим подијели јунаштво; Опростите му: јуче *се* *исјилио*.

4.0. Иако имају исти денотат, међу глаголима који примарно означавају рађање нема апсолутних синонима јер им је употребна па и стилска вредност различита. Већина ових глагола, осим централног глагола *родити* и његових префиксала *изродити* и *народити*, моносемична је, тј. има по једно значење, нема развијену полисемантичку структуру (*којилили*, *наврћкаити* (*се*), *наковрљати*, *јомашити* (*се*), *бабити* *се*, *дородити* *се* и сл.). Они не поседују тзв. потенцијалне семе које би могле бити реализоване у полисемији. Могу се издвојити глаголи који показују већу семну сложеност, чиме се њихова употреба сужава, а значење специјализује. То су, најпре, глаголи који се односе на више објеката, тј. који се односе на рађање већег броја деце што може бити обележено лексичким или творбеним средствима. Лексичким средствима означавање рађања већег броја деце постигнуто је извођењем глагола од одговарајућих лексема. *Близнити* *се*, *облизнити* *се* су глаголи који се односе на рађање близанаца, а *ојпородити* *се* значи „донети на свет тројке“. Префикси *из-* и *на-* су најчешћа творбена средства за квантитативно маркирање радње основног глагола²⁴ и јављају се и уз глаголе који примарно означавају рађање и уз оне којима је то неко од секундарних значења.

²⁴ Префикс *из-* у глагол *изродити* *се* (2а), уноси и значење сативности „извршење радње до засићености“, тј. „престати рађати, изгубити плодност“, ’Кад жена престане да рађа, народ вели: изродила се или одродила се’. Префикс *из-* може унети и значење „губити добре, пожељне особине“. Антонимно значење „добити достојне, добре потомке, добар пород“ налазимо код двоструко префиксираниог глагола *ојпородити* *се* (*б*): ’За добра човјека, који роди неваљала сина, каже се, да се изродио, а ако је родио добре синове да се опородио’.

4.1. Употребљени префикс модификује значење глагола којем се додаје. Префикс *из-* уноси значење „извршење радње на више објеката“: *изродити/израђати, изнакучити се* (б):

А већ има родитеља који *су изродили* по десеторо деце; Неда „*израђала*“ децу живећи с неким Влахом; Шта *се изнакучисте* изроди једни?

Префикс *на-*, који је веома продуктиван у српском језику, уноси сродно значење: „извршити радњу у довољној мери“: *наврљати, наврћкати, наковрљати, народити, нарађати, наитићи, нафрћкати*. Такође, и уз глаголе који секундарно означавају рађање можемо издвојити глаголе са значењем „нарађати много деце“, где кумулативност као диференцијалну компоненту уноси префикс *на-*: *наваљасти* (2в), *наковљасти* (б), *накопрљати* (1в), *нарољати* (2), *нашесасти* (б), *напркаљати* (б), *начешти* (б).

Наврљала много дјеце; *Наврћкати* значи олако много деце народити. Јеси ли чула друго? Да си жива и здрава! Али ћеш се ти силне деце *наврћкати*; Сад си нашла да га оставиш (мужа) пошто си му *наковрљала* пуну кућу деце?; *Народила је* петеро дјеце; *Нарађала је* много синова.

4.2. Семантичка модификација основног глагола и спецификација значења може се постићи и употребом других префикса. Префикс *ири-* (*ириродити*) уноси значење додавања ономе што је већ рођено. Префикс *до-* (*дородити се*, у РСАНУ обележен као необ.) уноси значење „родити се касније, пошто је отац већ распоредио имање наследницима“.

Благо теби, моја стара мајко, што ми *нису* рода *ириродила*, јали брата јали и сестрицу; *Дородити се* (значи) родити се пошто је отац тестаментом већ расположио о свом имању.

5.0. Скупина глагола којима је рађање неко од секундарних значења је веома хетерогена. Анализирани глаголи из ове групе богати су семантичким садржајем, како је у анализи глагола са значењем рађања и показано, и њихове семе нижег ранга активирају асоцијативне процесе и омогућавају развитак нових семантичких реализација те лексеме. Можемо закључити да су скоро сва секундарна значења добијена метафором у којој је садржано колективно искуство и однос према рађању.

5.1. Најчешће се трудноћа концептуализује као ношење терета, товара, бремена²⁵ ког се жена ослобађа на порођају. На ту метафору упућују нас секундарна значења глагола *бачићи*, *измειнући*, *исџоварићи*, *исџресџи*, *исџурићи*, *расџоварићи се*. Терет који жена носи доживљава се као нешто обло, округло што се може *ваљаћи*, *коврљаћи*, *коџрљаћи*²⁶ или *наваљаћи* и *накоџрљаћи*. По другој честој метафори, дете се концептуализује као предмет који треба *градићи*, *наџесаћи*, *начинићи*, *џравићи*. Преко глагола *извесџи се*, *измειнући се*, *иџућићи* препознајемо метафору која се заснива на схватању да дете рођењем напушта простор у коме се дотад налазило и прелази у други²⁷. Једна од могућих метафора указује на то да је рађање одвајање, што закључујемо према глаголима *извалићи*, *одвалићи*, *одваљиваћи*, *оџџасџи*. Да се рађање детета концептуализује и као долазак, настајање, почетак нечијег присуства показују глаголи *наџи*, *наџаџи*, *наџавићи се*, *осванући*.

6. У раду смо семантички анализирали глаголе са значењем рађања. Њихово значење се може представити преко прототипских глагола: *родићи*, *џородићи се* и *родићи се*. Издвојили смо глаголе којима је рађање примарно значење од глагола који припадају неким другим лексичко-семантичким групама и којима је значење рађања секундарно. На овај начин могли смо да представимо основне семантичке одлике ових глагола, као и да препознамо механизме њиховог настанка. Најчешћи механизам настанка је метафора која се заснива на преносу номинације с једног појма на други на основу сема нижег ранга. Основно значење ових глагола није пејоративно ни погрдно, али међу њиховим секундарним реализацијама које означавају рођење преовладавају они са негативном оценом. Истиче се чињеница да се као погрдни и пејоративни глаголи за рођење човека најчешће користе глаголи чије се примарно значење односи на животиње. Употреба у том случају увек је експресивно маркирана, што је условљено хијерархијским односом ових појмова у концептуалном систему.

²⁵ Примарно значење ове речи је „оно што се носи на леђима, раменима“, „терет, товар“ (РСАНУ). Исп. и *бременић*, *-а*, *-о* (1), *џрудна*.

²⁶ О етимологији глагола *коџрљаћи* в. Бјелетић 2006: 373.

²⁷ Д. Кликовац (2000: 219), анализирајући неке предлоге са когнитивно-носемантичког аспекта, утврдила је да предлог *из*, чије је прототипично значење напуштање, развија, као специфично, значење *џоџицања*. Један од облика потицања јесте настајање, а као најопштију метафору настајања Д. Кликовац наводи НАСТАНАК ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 2006: Марта Бјелетић, *Исковрнути глаголи*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Гортан Премк 1984–1985: Даринка Гортан Премк, Још о регуларној полисемији, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII*, Нови Сад, 183–188.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Лазић Коњик 2009: Ивана Лазић Коњик, О функционално-семантичкој категорији егзистенције у српском језику, *Јужнословенски филолог LX*, Београд, 359–374.
- Лазић Коњик 2011а: Ивана Лазић Коњик, Проспективна аспектуалност у семантичкој структури глагола постојања у српском језику, *Српски језик XXVI*, Београд, 671–682.
- Лазић Коњик 2011б: Ивана Лазић Коњик, Параметри за семантичку класификацију глагола са значењем човековог постојања, *Грамајика и лексика у словенским језицима*, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 425–434.
- Кликовац 2000: Душка Кликовац, *Семантика њредлога: студија из когнитивне лингвистике*, Филолошки факултет, Београд.
- Московљевић Поповић 2008: Јасмина Московљевић Поповић, *Огледи о глаголској њојкајегоризацији*, Чигоја штампа, Београд.
- Пипер 2000: Предраг Пипер, О полицентричности семантичких категорија, *Јужнословенски филолог LVI*, Београд, 829–840.
- Тошовић 1998: Бранко Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане 27/2*, Београд, 113–124.
- Тошовић 2000: Бранко Тошовић, Деривациони однос глагола и именице, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане 30/1*, Београд, 39–52.
- Успенски 1997: Борис А. Успенский, Центр и периферия в языке в свете языковых универсалий, *Избранные труды III. Общее и славянское языкознание*, Москва, 58–77.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

РЕЧНИЦИ

- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1931.
PMS: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд 1959 –.
РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.

Резюме

Милица Стојановић

ГЛАГОЛЫ РОЖДЕНИЯ ПОТОМСТВА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Предметом настоящей работы является семантический анализ глаголов, обозначающих в сербском языке рождение человеческого существа. Данные глаголы разделены на глаголы, имеющие первичное значение, и на глаголы, принадлежащие другим лексико-семантическим группам, для которых значение рождения секундарно, чаще всего образовано путем метафоризации. Среди глаголов, которые, помощью каких-нибудь своих секундарных значений создают значение рождения, имеется определенное число глаголов, характеризующихся отрицательной оценкой. Употребление определенных префиксов содействует спецификации и сужению значений.